

152. évfolyam (2018) | 4. szám

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Frank Tibor

Felelős szerkesztő:
Simon Anita

Szerkesztőség:
Csukovits Enikő, Eiler Ferenc, Hegedűs István,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya



SZÁZADOK
www.szazadok.hu

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata
Szerkesztőség: H-1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.
Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék
E mail: szerkesztoseg@szazadok.hu
152. évfolyam 2018. 4. szám

Szerkesztőbizottság:

Csernus Sándor, Draskóczy István, Fodor Pál, Font Márta, Földes György, Gecsényi Lajos,
Gyarmati György, Hermann Róbert, Horn Ildikó, Izsák Lajos, Klaniczay Gábor, Kövér György,
Krász Lilla, Lévai Csaba, Orosz István, Pál Judit, Pál Lajos, Pálffy Géza, Papp Klára, Pók Attila,
Rainer M. János, Romsics Ignác, Sajti Enikő, Szakály Sándor, Varga Zsuzsanna,
Veszprémy László, Vonyó József, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Nemzetközi tanácsadó testület:

Vojtech Dangl (Szlovákia), Robert John Weston Evans (UK),
Marie-Madeleine de Cevins (Franciaország), Holger Fischer (Németország),
Ovidiu Ghitta (Románia), Olga Khavanova (Oroszország), Árpád von Klimó (USA),
Stanisław A. Sroka (Lengyelország), Arnold Suppan (Ausztria), Kees Tszelszky (Hollandia)

Olvasószerkesztő:
Somogyi Gréta

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress
www.elektropress.hu

Nyomás, kötészet: Prime Rate
www.primerate.hu

ISSN 0039–8098

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Kármán Gábor</i> : II. Gusztáv Adolf és Erdély fejedelmei.....	717
<i>H. Németh István</i> : Állam és városok – A szakszerűsödés felé vezető első lépések a városi igazgatásban, 1670–1733.....	771
<i>Fejérdy András</i> : Bánáss László veszprémi püspök az egyház és állam közötti megegyezésért (1944–1949)	809
<i>Tóth Ágnes</i> : Közösségi igények és politikai elvárások között. A Német Szövetség tevékenysége (1955–1970)	841

KÖZLEMÉNYEK

<i>G. Etényi Nóra</i> : Metszetek és röplapok a visszafoglaló háborúról Eberhard Gockel ulmi orvos kéziratok krónikájában	869
<i>Tamási Zsolt</i> : Az 1869-es erdélyi római katolikus papi gyűlés.....	885

IN MEMORIAM

Makk Ferenc (1940–2018) (<i>Almási Tibor</i>)	907
---	-----

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Demeter Gábor</i> : A Balkán és az Oszmán Birodalom I–II–III. Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig (<i>Bíró László</i>)	911
<i>József Pap</i> : Parliamentary Representatives and Parliamentary Representation in Hungary (1848–1918) (<i>Székely Tamás</i>)	914
<i>Tamás Ágnes</i> : Propagandakarikatúrák ellenségképei Szarajevótól Párizsig (<i>Romsics Gergely</i>)	917

<i>Papp Barbara – Sipos Balázs: Modern, diplomás nő a Horthy-korban</i> (<i>Bartha Eszter</i>)	921
<i>Attila Pók: Remembering and Forgetting Communism in Hungary.</i> Studies on Collective Memory and Memory Politics in Context (<i>Csepeli György</i>).....	924
<i>Papp István: Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe</i> (<i>Bartha Ákos</i>).....	927
E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI	931

Tóth Ágnes

KÖZÖSSÉGI IGÉNYEK ÉS POLITIKAI ELVÁRÁSOK KÖZÖTT

A Német Szövetség tevékenysége (1955–1970)¹

Az anyanyelvi oktatás mellett egy kisebbségi közösség önazonosságának megőrzésében fontos szerepet játszanak saját szervezetei. Egy nemzetiség demokratikusan létrehozott kulturális, gazdasági, politikai intézményi struktúrája lehetőséget ad arra, hogy a közösségen belül meglévő különböző elvárásokat és érdekeket összehangolja és a hatalom felé közvetítse. A második világháború után a korábbi évtizedekben kialakult élénk nemzetiségi egyesületi életet – olvasó- és önképző körök – a totalitarizmus kiépítésével párhuzamosan elsorvasztották. Bár 1945–1950 között a délszláv és román nemzetiség országos érdekképviseleti szervezetei megalakulhattak, és részben vertikális struktúrájukat is kialakították, de ekkor is csak részleges és korlátozott autonómiával rendelkeztek.²

A politikai hatalom a nemzetiségi szövetségek érdekképviseleti szerepét az 1950-es évek elejére végleg megszüntette. Az ekkor kialakított szervezeti struktúrájuk – felülről hozták létre, saját tagsággal nem rendelkeztek, vezetőik nem a közösségnek, hanem a politikai hatalomnak tartoztak elszámolással – és tevékenységi körük (kulturális rendezvények szervezése, hagyományaik gyűjtése) harmonizált a kisebbségek automatikus asszimilációját elváró nemzetiségpolitikával.

A Magyar Dolgozók Pártja vezető testületei a Német Szövetség megalakításának lehetőségével és szükségességével csak 1954 tavaszán kezdtek el foglalkozni.³ Ekkorra a német nemzetiség állampolgári jogegyenlőségének biztosítása megtörtént, ami azonban nem jelentette a közösség társadalmi integrációját. A politikai hatalomnak érdeke fűződött ahhoz, hogy a német nemzetiség marginalizált helyzetét oldja, hogy politikai befolyását hatékonyabban érvényesítse, s a közösség ellenőrzését biztosítsa.

¹ A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap (K 1162 09), valamint a Bundesregierung für Kultur und Medien támogatásával készült.

² *Dobos Balázs*: A kisebbség joga. Kisebbségi törvénykezés Magyarországon (1988–2006). Bp. 2011. 77–79.; *Fehér István*: Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990. Bp. 1993. 135–145.

³ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztálya, valamint a Népművelési Minisztérium javaslata alapján Jánosi Ferenc készített előterjesztést a Titkárság 1954. május 10-i ülésére a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének megszervezésére és német nyelvű lap indítására. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei (a továbbiakban: M-KS 276. f. 53. cs.) 174. ó. e.

Ennek érdekében először 1954 júliusától a *Freies Leben* című német nyelvű havilap megjelenését tették lehetővé.⁴ Majd a Politikai Bizottság (PB) 1955. július 18-i ülésén jóváhagyta a Titkárságnak a Német Szövetség létrehozására vonatkozó előterjesztését, amely a korábbiakhoz viszonyítva a szervezet neve tekintetében jelentős változást tartalmazott. Az előző dokumentumok – a többi nemzetiségi szövetséghez hasonlóan – a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége elnevezést tartalmazták. A PB határozat viszont a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségének (Kulturverband der deutschen Werktätigen in Ungarn) létrehozásáról rendelkezett. A névváltoztatást nem indokolták. A szervezet megnevezésében nyelviileg is kifejezésre jutott a politikai hatalomnak a németekkel szemben megnyilvánuló gyanakvása. A kommunista frazeológia nyelvezetében a Szövetség nevéből a „demokratikus” szó elhagyása azt jelentette, hogy a hatalom a közösség egészét politikailag megbízhatatlannak tartotta. A névadással közvetlenül is kifejezték, hogy a szervezet csak kulturális tevékenységet fejthet ki, de ezt is csupán a német „dolgozók” – azaz dekódolva a kor fogalomhasználatát, a német nemzetiség rendszerhűnek bizonyuló tagjai – körében.⁵

A határozat szerint a Szövetség céljai között a közösség kulturális életének szervezése és irányítása, a népművészet feltárása és terjesztése mellett, a „német dolgozók fokozottabb bevonása a szocializmus építésébe”, a helyi tanácsok munkájának segítése, illetve a „*Freies Leben* szerkesztési és terjesztési problémáinak megoldása” is szerepelt.⁶

A Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetsége 1955. október 1-jén a *Freies Leben* szerkesztőségében alakult meg. Az alapító ülésen Frank László (a lap főszerkesztője), Wild Frigyes (egyetemi lektor), Nagy Endre (a Népművelési Minisztérium főelőadója), valamint Fürst György, Ilosvay Ferenc és Konrád Tamás (újságírók) vettek részt. Az ülésen kimondták a Szövetség megalakulását, továbbá Frank László javaslatára Wild Frigyest egyhangúlag megválasztották főtítkárnak.⁷ A német közösség tagjait a Szövetség megalakulásáról Wild Frigyes *Gründung des Kulturverbandes der deutschen Werktätigen in Ungarn* című, a *Freies Leben* következő számában megjelent cikke tájékoztatta.⁸

⁴ Uo.

⁵ A szervezet 1956 szeptemberétől Német Dolgozók Demokratikus Szövetsége, 1969 áprilisától Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége néven működött tovább, ami a Szövetség szervezeti felépítésében, feladataiban és kompetenciáiban, valamint megítélésében bekövetkezett változásokat is jelezte. A továbbiakban a szövegben a Német Szövetség megnevezést használom.

⁶ MNL OL Magyar Dolgozók Pártja központi szervei. KV., Pb., Titkárság SZB nyomtatott határozatai, körlevelei (a továbbiakban: M-KS 276. f. 60. cs.) 526. ö. e. Az előterjesztések Wild Frigyest mint a Szövetség leendő vezetőjét nevezték meg. A határozat ügyelve a demokratikus játékszabályok formális betartására, személyi javaslatot nem tartalmazott.

⁷ *Poprády Judit: A Magyarországi Németek Szövetségének története.* Fons 2. (1995) 221–257., 228.

⁸ *Freies Leben*, 1955. november 5. 1.

A Német Szövetséget a többi nemzetiségi szövetséggel megegyező struktúrával, minimális létszámmal – 10 munkatárs – és 600 ezer forint költségvetéssel hozták létre. A szövetség munkájáért egy személyben a főtitkár felelt.

Kulturális tevékenység

Művészeti csoportok szervezése, működtetése

A német nemzetiségű lakosság kezdetben igen tartózkodóan, sőt bizalmatlanul fogadta a Szövetség megalakítását. Közülük sokan úgy vélték, hogy az állam a szervezet létrehozásával azt akarja megtudni, hogy ki a német, s valójában egy új kitelepítést készít elő. A németség körében a szervezetet az első években csak „Vörös Volksbund”-ként emlegették. A párhuzam egyrészt jelzi, hogy a közösség a Volksbund tevékenységét tekintette a kitelepítés okának, másrészt utal az államnak a szervezet létrehozásában és támogatásában játszott aktív szerepére.

A Szövetség vezetőinek nemcsak a megyei, valamint a helyi párt és tanácsi apparátus ellenállásával, hanem a közösség tagjainak ellenszenvével is meg kellett küzdeniük. Nem rendelkeztek rendszerezett tudással a németség gazdasági, társadalmi helyzetére vonatkozóan sem. Vertikális struktúra híján elemi érdekük volt nemcsak saját személyük elfogadtatása, hanem azoknak az együttműködésre kész, a közösség előtt tekintéllyel rendelkező helyi német nemzetiségű személyeknek a megtalálása is, akikre munkájuk során támaszkodhattak.

Wild Frigyes és munkatársai az 1955–1960 közötti első fél évtizedben intenzíven járták az ország németek által lakott településeit. A látogatások során mindegyiknél kapcsolatot igyekeztek kiépíteni a regionális apparátus tagjaival, tájékozódtak az ott élő németség problémáiról, viszonyairól és ismertették a Szövetség terveit. Csak fél-egy évvel ezután kezdődött meg a művészeti csoportok megalakítása a felkeresett településeken, a kulturális területen aktivizálható helyi személyekkel való kapcsolatfelvétellel. Ebben az időszakban tehát a közösség szervezése nemcsak országos, de regionális és lokális szinten is fölülről és kívülről történt.

Wild Frigyesnek és a Szövetség vezetőinek az egyes településeken azzal kellett konfrontálódniuk, hogy az országos pártvezetésnek a németek integrációját hangoztató törekvése ellenére az alacsonyabb szintű párt- és tanácsi apparátus tagjainak többsége – az anyanyelvi oktatáshoz hasonlóan – elutasítja a közösség kulturális (ön)szerveződését. A helyi apparátus egy része egyszerűen letagadta, hogy a megye területén élnek németek, illetve azt bizonygatta, hogy olyan elenyésző számban vannak jelen, ami irrelevánssá teszi a kérdés fölvetését. Így érvelt a Tolna Megyei Tanács Népművelési Osztályának vezetője, Bósz József is, akit Wild Frigyes 1957. január 17–21-e közötti látogatásakor azzal szembesített, hogy a megyében legalább

38 német nemzetiségű község van. Bósz azzal védekezett, hogy a németek mellett majdnem minden helységben szlovákiai magyarok, Bihar és Békés megyei telepések, valamint bukovinai székelyek élnek együtt, így az egyes települések igen heterogénné váltak. Azt hangsúlyozta, hogy a nemzeti ellentétek éppen csak elültek, de a megyében élő, különösen a Bonyhád környéki telepések még mindig irigykedve figyelik a németiség gazdasági talpra állását. Ha támogatnák – érvelt Bósz – a helyi német csoportok szervezését, azzal hozzájárulnának az ellentétek ismételt kieleződéséhez. Wildéknek elemi érdeke volt a megyei, helyi vezetők támogatásának megszerzése, enélkül azok a helyiek sem mertek a Szövetséggel együttműködni, akik egy-egy településen alkalmasak és kaphatók voltak erre a feladatra. A félelmet tovább fokozta az az akkori hír, hogy a belügyi szervek Hammer Lajos soproni tanítót azért hallgatták ki, mert német kulturális tevékenységet fejtett ki.⁹

Wild Frigyes majd egy hetes Tolna megyei tartózkodásáról írt feljegyzésében egyetlen pozitív tapasztalataként említette, hogy Major Mátyásnak, a bonyhádi járási kultúrház igazgatójának volt bátorsága a népviseleti bálók keretében német batyus bált is hirdetni. Kihangsúlyozta azonban, hogy ezen túl a németiség bizalmának megnyerésére, a félelem oldására semmilyen törekvést nem tapasztalt. A községek vezetői a nemzetiségi kérdéssel nemcsak nem foglalkoznak, de a megyei vezetéstől semmilyen információt, segítséget ezzel kapcsolatban nem kapnak, ezért a pártvezetés törekvéseivel egyáltalán nincsenek tisztában. „Az volt a meglátásom, hogy ezen a vonalon a megyei tanács és a megyei pártbizottság kultúrfelelőse részéről sem kapunk elég támogatást. Szurtos elvtárs [...] jelen volt akkor, amikor Bósz Józseffel beszélünk, tárgyalásunk egyik passzusát végig is hallgatta anélkül, hogy megmondta volna, ki és milyen minőségben van ott. Váratlanul kezdet adott, elbúcsúzott és mi csak azután tudtuk meg, hogy olyan pártfunkcionáriussal állottunk szemben, akivel tárgyalni akarunk és akitől elsősorban várunk segítséget. Ezután már hiába kísérelteztünk, hogy Szurtos elvtársal összejöjünk, nem sikerült, ez azonban nem rajtunk múlott”¹⁰ – írta.

⁹ A hírt a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat december havi budapesti értekezletén közzölték. Wild Frigyes jelentése a Tolna megyei látogatásáról. Bp., 1956. jan. 29. MNL OL Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Szocialista Munkáspárt iratai (a továbbiakban: 276. f. 91. cs.) 84. ő. e.

¹⁰ Uo. Wild Frigyesnek a Bonyhádi járás vezetőivel a későbbiekben is jó tapasztalata volt, aminek a pártközpont felé is hangot adott: „Teljesen pártunk szellemében foglalkozik a nemzetiségi kérdéssel Vörös István elvtárs, a Bonyhádi Járási Tanács VB elnöke. Minden alkalommal, amikor nemzetiségi kérdésben támogatásra, bátorításra van szükség, készséggel, érdeklődéssel hallgatja meg a problémákat és azok megoldásában nemcsak tanácsot ad, hanem aktívan részt is vesz. [...] Ugyancsak beszélünk kell a Bonyhádi Járási Pártbizottság titkárnak, Szabó István elvtársnak a magatartásáról, aki szívvel-lélekkel támogatja pártunk nemzetiségi politikáját” – írta. Wild Frigyes tájékoztatása Sági Antalnénak. Bp., 1956. máj. 14. MNL OL Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége iratai (a továbbiakban: XXVIII-1-1) 24. d.

A főtitkárt hasonló értetlenséggel és ellenállással fogadták Baranya megyében is. Bár ott a megyei vezetés hozzájárult ahhoz, hogy a Szövetség 1957. május 20-án Szentlászlón nemzetiségi napot szervezzen, ezt a helyi vb. titkár, Ságodi Lajos megtagadta. Azzal érvelt, hogy a vegyes lakosságú településen a nemzetiségi ellentétek éppen csak lecsendesedtek, s ha a helyi kultúr csoportnak, amely tagjainak felét német nemzetiségűek alkották, megengednék, hogy német dalokat is énekeljen, az a csoport bomlásával járna. Bár azt maga is elismerte, hogy a telepések irracionális érveléssel – nevezetesen ha a svábok sem teljesítenék adó- és beszoigáltatási kötelezettségeiket, nekik sem lenne ebből problémájuk – igyekeznek gazdasági nehézségeiket nemzetiségi problémává transzformálni, kitartott a nemzetiségi nap elutasítása mellett. Azt hangsúlyozta, hogy nem lenne helyes, „hogy ha most a svábság számára kulturális igényekkel lépniék fel. Nagy a beolvadás, a sváb kultúrát senki sem kéri, nem igényli”.¹¹ Wild a vb. titkár állítását egyrészt kétségbe vonta, másrészt a németek passzivitását félelmükkel magyarázta, amit Auth András iskolaigazgató is alátámasztott. Ságodit azonban nem sikerült meggyőzni, jobb belátásra csak a megyei vezetőktől kapott utasítás bírta, és az a változtatás, hogy a rendezvényt a magyar–német barátság napjának nevezték, s ennek megfelelő tartalommal szervezték meg.¹²

A fentiekből nem a megyei, valamint helyi párt- és tanácsi apparátusnak a németek legalapvetőbb kulturális igényeit elutasító magatartása, hanem az elutasítás erőssége a meglepő. Az a tény, hogy hatékonyan tudta fékezni a pártvezetés által meghirdetett törekvést, több kérdést is fölvet. Egyrészt: az alsóbb szintű (köz) igazgatás viselkedése mennyiben saját törekvésének kifejeződése, s mennyiben a pártvezetés és a közte meglévő szereposztás tükrözője? Bár a különböző szintű apparátusoknak a pártállam centralizált fölépítése mellett is volt mozgáster, a központi hatalom deklarált céljainak ilyen mértékű kijátszását, végrehajtásának megghiúsítását azonban az állami- és pártvezetés elnéző magatartása, hallgatóság támogatása nélkül nem tudta volna megtenni. Ebből az is következik, hogy

¹¹ Wild Frigyes jelentése a Baranya megyei Szentlászló községben folytatott megbeszélésről. Bp., 1956. máj. 8. MNL OL XXVIII-I-1 24. d.

¹² Uo. Wild beszámolója szerint a Pápai Járási Tanácson Horváth Ottóné a Bakonyjákóra tervezett nemzetiségi nagygyűlés kapcsán fejtette ki „vizolygását, s megtagadta a segítséget”. A község tanácselnöke szintén nem fogadta nagy örömmel a Szövetség javaslatát. Az iskolaigazgató is azzal érvelt, hogy Bakonyjákón „igen nehéz a helyzet, legjobb lenne, ha nem piszkálnánk a dolgot. A németek mellé 33 helyről telepítettek ide embereket [...]. Különösen a vagyonjogi kérdések miatt vannak ellentétek a lakosság között. Kulturális téren minden pang. Még senkinek se sikerült egy együttest összehozni itt”. – Wild Frigyes és Endrődi Lajosné följegyzése vidéki kiszállásáról. Bp., 1956. ápr. 15., ápr. 20. MNL OL XXVIII-I-1. 24. d.; „Somogydöröcskén ugyancsak fölkerestük a községi tanács elnökijét, aki saját és mások véleménye szerint is fázik a német kérdéstől. Következtesen lesvábozza őket, mondván, hogy a németek gazdasági problémái megoldhatatlanok – a beszélgetésre egyelőre nincs lehetőség a községben, talán majd augusztus végén.” Endrődi Lajosné följegyzése Somogy megyei látogatásáról. Bp., 1957. júl. 19. MNL OL XXVIII-I-1 24. d.

a pártvezetésnek a németek társadalmi integrációjára vonatkozó deklarációi sokkal inkább kommunikációs stratégiája részét képezte, s nem az ekkori tényleges törekvéseit tükrözte. Ebben a helyzetben Wild Frigyes számára a valódi dilemmát az jelenthette, hogy a többes csapda helyzetet hogyan tudja feloldani. A felsőbb pártvezetés által megfogalmazott elvárásokat – a németek politikai, gazdasági pacifikálását – csak az alsóbb apparátusok közreműködésével teljesíthette. Tapasztalva ezek ellenállását, többször is megbízóihoz fordult, de nem kapott segítséget, mivel a felsőbb instanciák ez ügyben maguk is kétlelkűek voltak.

Másrészt az is kérdés, hogy a lakosság különböző csoportjai közötti ellentétek valóban olyan erősek voltak-e, mint ahogyan arra a helyi vezetők hivatkoztak? A konfliktusok módja és mértéke településenként természetesen nagyon különböző lehetett, s azok elmélyítésében vagy csökkentésében a helyi vezetők is nagy szerepet játszottak. A Baranya és Tolna megyei példák azt mutatják, hogy a gazdasági feszültségek más, jelen esetben kulturális területre is áttranszformálódtak, s az ellentétek feloldását minden esetben a németiség rovására oldották meg.

Míg a többi nemzetiség már az 1950-es évek elején, közepén is alakított/alakíthatott művészeti csoportokat, amelyek működését szövetségük, illetve a Népművelési Minisztérium anyagi és szakmai támogatása segítette, a németek esetében ez a támogatás hiányzott. Ilyen körülmények között csak elenyésző számú német művészeti csoport jött létre.¹³ Az 1956-os forradalom után a tagok egy részének disszidálása vagy a helyi vezetés tiltása miatt ezek közül is sok megszűnt.¹⁴

A Német Szövetség munkatársai a fölkeresett településeken mindenekelőtt a korábban már működő művészeti csoportok újjáalakítását, illetve természetesen

¹³ Az első német csoport 1951-ben Gyulán jött létre. Feljegyzés a magyarországi német nemzetiség helyzetéről. Bp., 1958. ápr. 30. MNL OL XXVIII-I-1 10. d. 1955. őszen Baranya megyében kilenc délszláv, hét német és két román kultúrcsoport működött. „Ha összehasonlítjuk a német és délszláv nemzetiségi csoportok életét és működését, meg kell állapítanunk, hogy a délszláv kultúrcsoportok száma nagyobb, de szervezetenként, [...] művészi színvonal tekintetében is a német nemzetiségi csoportok a jobbak. Nemzetiségi művészeti csoportjaink főleg ének, tánc, tömegművészeti vonalon működnek. Állandó jellegű nemzetiségi zenekarunk nincs” – írta jelentésében Hajnal Jenő osztályvezető. Az MDP Baranya Megyei VB jelentése. Pécs, 1955. nov. 1. MNL OL M-KS 276. f. 91. cs. 84. ő. e. A megyei pártbizottság jelentésében a Vas megyei nemzetiségek kulturális helyzetéről a következőket hangsúlyozták: „A Népművelési Minisztérium rendszeresen küld a megyei tanács népművelési osztályára a nemzetiségi községeknek szánt műsoros anyagot, délszláv, vagy német nyelvű színműveket, kottákat stb. Egyebekben a nemzetiségek hivatalos kulturális szerve, a Magyarországi Délszlávok Szövetsége nyújt legtöbb támogatást [...]. Német nemzetiségeknek ilyen szerv működéséről eddig nincs tudomásunk.” – Az MDP Vas Megyei VB jelentése. Szombathely, 1955. nov. 15. MNL OL M-KS 276. f. 91. cs. 84. ő. e.

¹⁴ Ágfalva: „A zenekarból külföldre távozott 5 fő pótlása, betanítása folyamatban van”. Vass János jelentése. Ágfalva, 1957. febr. 4. MNL OL XXVIII-I-1 23. d.; Vértestolna: „A faluban jelenleg semmilyen művelődési csoport nem létezik. A tavaly igen szépen szerepelt tánc-énekkar és színjátszó csoport megszűnt, a falu kultúrotthonából pedig kocsma létesült.” Hartmann Antalné jelentése. Vértestolna, 1957. febr. 20. MNL OL XXVIII-I-1 23. d.

újak szervezését szorgalmazták. Wild Frigyes ezért 1957 februárjában arra kérte a 11 németek által legnagyobb arányban lakott megye tanácsának vezetőjét, hogy mérjék föl a működő kulturális csoportokat. A leveléhez csatolt kérdőíven a csoport nevét, működésének helyét, tagjainak számát, a csoport tevékenységének körét (énekkar, tánckar, színjátzókör vagy zenekar), vezetőjének személyét, valamint a próbák időpontját kellett rögzíteni. Fölmérték azt is, hogy az adott kultúrcsoport 1956-ban hány alkalommal tartott műsoros estet, mit terveznek 1957-ben, s mit várnak a Szövetségtől.

A Szövetséghez beérkező kérdőívek szerint 54 német művészeti csoport, többségében tánc-, zene- vagy énekkar működött az országban. Néhány helyen olvasókört is alakítottak. A csoportok vezetői többnyire helyi pedagógusok voltak, akiknek a munkáját alkalomszerűen professzionális instruktorok segítették. A működés anyagi és technikai feltételei meglehetősen rosszak voltak, sok helyen a megfelelő próbahelyiség, beépített színpad, szakmai csoportvezető hiányzott, míg másutt hangszer, kotta, a tánccsoportnak föllépő ruha, előadásra alkalmas darab hiánya nehezítette a munkát. A csoportok túlnyomó többsége már a forradalom előtt is működött, ami azt is jelzi, hogy Wildék intenzív országjárása ellenére az új német művészeti csoportok alakítása csak lassan haladt. A helyi vezetők – még azokon a településeken is, ahol ab ovo nem utasították el ezeknek a csoportoknak a megalakítását – különböző indokokkal elhárították a kérés teljesítését, illetve húzták az időt. „A faluban lehetne egy zenekart összehozni, azonban nincsen megfelelő vezető. Hangszer lenne elég. [...] Ősztől lehetne előadást tartani a betelepülésről és lehetne majd kultúrcsoportot is küldeni szereplésre. Most még mindentől félnek.”¹⁵ Garán pedig „igen alkalmas lenne egy-egy vegyes, magyar–német műsor nyújtása. Ígéretet tett (a kultúrház vezetője), hogy jövőre ezt meg is valósítják, azonban kérnek támogatást, küldjünk nekik jeleneteket, rövid színdarabokat”.¹⁶ Általános gyakorlat volt az is, hogy a helyi vezetők a vegyes lakosságú községekben csak egy közös (magyar–német–délsláv) csoport megalakításához járultak hozzá.

Magyari Béla, a gyönki művelődési ház igazgatója a bonyhádi sváb bált használta ki arra, hogy Wild Frigyessel a település nemzetiségi kulturális lehetőségeit megvitassa. „Nagyon értékes segítségnek tartanám, ha a megalakítandó fúvószenekar patronálását, szervezését, a hangszerekhez megfelelő egyének összeválogatását Ernőházi Vilmos, budapesti zenetanár végezné. Gyönkre való kiszállítását bármely időpontban alkalmasnak találjuk [...]. Hőgyész községben lakik egy fúvószenekar vezető, név szerint: Martin Ferenc, akit ugyancsak be tudnánk

¹⁵ Wild följegyzése Komárom-Esztergom megyei útjáról. Bp., 1957. máj. 20. MNL OL XXVIII-I-1 24. d.

¹⁶ Wild följegyzése Bács-Kiskun megyei látogatásáról. Bp., 1957. júl. MNL OL XXVIII-I-1 24. d.

szervezni – természetesen munkájának anyagi elismerésével –, aki vállalná a zenekar tanítását. Nagyon képzett ember, valamikor a gyönki Mestyán zenekarában is játszott. Én már beszéltem vele személyesen, részéről a válasz kedvező volt.¹⁷

Segítséget főként az instruktorok honoráriumának kifizetéséhez, hangszervásárláshoz és javításhoz vártak. A Szövetség vezetői valamennyi helyi kezdeményezést igyekeztek fölkarolni. Azoknál az együtteseknél, ahol szakszerű vezetőt sikerült találni, minimális havi díjat biztosítottak. Az együttesek munkáját a Szövetség munkatársai rendszeresen ellenőrizték, sőt alkalomszerűen részt vettek a próbákon is.¹⁸

A Budapest környéki falvakban néhány táncsoport esetében a Szövetség maga választotta ki az instruktort, amivel az volt a célja, hogy e csoportok művészi színvonalának biztosítása révén alkalmassá váljanak arra, hogy a német nemzetiség zene- és tánckulturáját országos rendezvényeken és külföldön is bemutassák, reprezentálják.¹⁹

1957 tavaszától a német kulturális csoportok működése a rendszeres anyagi támogatás eredményeként valamelyest stabilizálódott, a képzett instruktorok alkalmazása révén az előadott műsorok színvonala általában emelkedett. Egyre több csoport vált alkalmassá arra, hogy politikai rendezvényeken (például évfordulós ünnepek, békegyűlés), helyi vagy regionális szórakoztató eseményeken fellépjen. A helyi vezetők egyre kevésbé akadályozták tevékenységüket, amiben közrejátszhatott az is, hogy a Szövetség gyakorlatilag átvette a csoportok irányítását, ellenőrzését. A havi munkáról szóló beszámolókhöz rendszeresített kérdőívben, amelynek beküldése feltétele volt a honorárium utalásának, a korábbiaknál sokkal részletesebb tájékoztatást kellett adni. Nemcsak a művészeti csoport munkájáról, de a csoport összetételéről (hány százalékban magyar és/vagy német), a műsorszámok jellegéről, a mozgalmi és népdalok arányáról, a kötelezően bemutatandó szocialista tárgyú jelenet tartalmáról, a településen megtartott

¹⁷ Magyarai Béla levele. Gyöng, 1957. máj. 29. MNL OL XXVIII-I-1. 24. d.

¹⁸ 1956 elején a villányi művelődési otthon vezetője, Schmidt Károly arról tájékoztatta a Német Szövetség vezetőjét, hogy 18 tagú néptáncsoportot alakítottak, a fúvószenekar és az énekkar megalakítása pedig folyamatban van. A csoportok vezetőinek tiszteletdíjára, illetve hangszervásárlásra kértek támogatást. Wild a kérésnek eleget tett. Azokon a településeken, ahol ipari üzem, vagy bánya működött, általában jobb volt a helyzet, mert a vállalat finanszírozta a zenekar működését. Így például Úrkúton a bányavállalat finanszírozta a 18 fős német fúvószenekar vezetőjének bérét, hangszer- és kottavásárlását is. Béres Géza zenekarvezető levele a Német Kultúrszövetségnek. Úrkút, 1956. márc. 2. MNL OL XXVIII-I-1 23. d.

¹⁹ Így például a Pilisvörösvári táncgyűjtést 1957. április és július között Lányi Ágoston, 1957. augusztus és 1959. február között Timár Sándor, míg a csolnoki táncsoportot 1955. december és 1957. szeptember között Simai Zsuzsa vezette. A csoport vezetői minden egyes próbáról írásos beszámolót készítettek, amelyben tájékoztatták a Szövetség vezetőit az elvégzett munkáról, a repertoár bővüléséről. Erre vonatkozóan részletesen lásd az instruktorok beszámolóit. Jelentések. 1955–1959. MNL OL XXVIII-I-1 23. d.

ismeretterjesztő előadások témájáról, a *Freies Leben* faliújság működéséről, terjesztéséről is be kellett számolni.²⁰

A Szövetség a települési kultúr csoportok stabilizálásával párhuzamosan iskolai csoportok alakítását is szorgalmazta. Nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy a gyerekekkel is megismertesse kulturális hagyományait, erősítse érdeklődésüket, s biztosítsa a felnőtt csoportok utánpótlását. A közös tevékenység szerepet játszott a fiatalok csoportkötődésének erősítésében. Annál is inkább, mert olyan iskolákban is alakultak német nemzetiségi csoportok, ahol nem volt anyanyelvi tanítás. Ezekben a helyeken a csoportok működésétől az anyanyelvi oktatás iránti igény megerősödését is várták. A Szövetség a német nemzetiségi szakfelügyelőket kérte föl az iskolai nemzetiségi csoportok megalakítására, illetve a megfelelő pedagógusok ösztönzésére.

Wild Frigyes Baranya megyében 1956. április 1-jétől Guth Erzsébetet bízta meg a feladat ellátásával. A főtitkár a tervét előzetesen egyeztetette a megyei tanács művelődési osztályának vezetőjével, aki támogatta a kezdeményezést. A munka megkezdésekor azonban a 32/1956. számú OM rendeletre hivatkozva, amely a tanulók iskolán kívüli terhelését szabályozta, arra kérte Guth Erzsébetet, hogy korlátozza a csoportok alakítását. A szakfelügyelő első körben kilenc olyan településen (Püspöklak, Véménd, Mecseknádasd, Mágocs, Bóly, Ófalu, Somberek, Gyód, Himesháza) kezdeményezte csoport létrehozását, ahol már volt német oktatás vagy ennek szervezését tervezték.²¹

A kultúr csoportok az első években nemcsak a német hagyományápolás bázisai voltak, hanem a közösség és a Szövetség közötti kommunikáció csatornáit is. A színvonalas műsorral rendelkező művészeti csoportoknak a Szövetség évente 4-5 alkalommal országos körutat szervezett. Ezek az utak egyrészt alkalmasak voltak arra, hogy azokon a németek által lakott településeken is fölkeltsék az érdeklődést, ahol eddig ilyen jellegű tevékenység nem folyt. Másrészt a csoport tagjai a föllépéseken nagy számban megjelent helyi lakosság körében a *Deutscher*

²⁰ Kérdőív a havi kultúrmunkáról. Bp., 1957. máj. 27. MNL OL XXVIII-I-1 23. d.

²¹ Guth Erzsébet levele Wild Frigyesnek. Pécs, 1956. ápr. 6. MNL OL XXVIII-I-1 23. d.; Guth Erzsébet 1956. április tevékenységéről a következőképpen számolt be: „Püspöklak: A jó felvilágosító munka következményeképpen és a községben kitűnően működő DISZ német színjátszó kör hatására az iskolai kultúr csoport létszáma meghaladta a 70-et. Ebből a színjátszó körben résztvevő tanulók száma 20, az énekkari tagok száma 50. Színjátszó kör vezetője Szirom Károly tanár, énekkari vezető Tompich János tanár. Ófalu: Az iskola tanulóinak összlétszáma kb. 80 fő. A kislétszám ellenére is a kultúr csoport 55 tagú. A színjátszó és szavaló körben 15 tanuló működik, ennek vezetője Kardos Margit igazgató. Az énekkar 40 tagú, vezetője Gay Mihály tanár. Véménd: A 12 tagú tánckör vezetője Monoszlai Endre tanár, az énekkar 20 tagú, vezetője Tillinger Béla tanító. Az 5 tagú szavaló brigádot Mandulás János tanár irányítja. Bóly: Az iskola nagy létszámának ellenére eddig csak 15 tanulót sikerült bevonni az iskolai kultúrmunkába. Ennek a kultúr csoport vezetője, Blum Lőrinc tanár.” – Guth Erzsébet jelentése. Pécs, 1956. máj. 10. MNL OL XXVIII-I-1 23. d. Guth iskolai kultúr csoportok szervezésére vonatkozó tevékenységét részletesen lásd Guth Erzsébet jelentései 1956. ápr. – 1958. ápr. MNL OL XXVIII-I-1 23. d.

Kalendert árusították, vagy a *Neue Zeitung*nak előfizetőket toboroztak. A csoportok tagjait családoknál szállásolták el, ami alkalmat adott arra, hogy személyes benyomásokat szerezzenek az adott település német nemzetiségű lakosságának hangulatáról, helyzetéről, amire a turnét értékelő munkamegbeszélésen a Szövetség munkatársa minden esetben rá is kérdezett. „Az induláskor megbeszélte megfigyelő-elbeszélgető-problémakutató feladatnak kevésbé tudtak eleget tenni. Egyrészt mivel a hosszú utazás és szerepléssel járó izgalmak fizikailag, idegileg erősen igénybe vették őket, s így a vendéglátó házaknál pihenés volt a lényeg, másrészt – különösen a fiatalabbak, lányok – maguk sem eléggé érettek. Saját számukra mindenesetre tanulságos volt az út ebből a szempontból is (például Pilisvörösváron nem lévén kitelepítés, ennek kihatásaival most ismerkedtek meg), de számunkra újat nemigen tudtak jelenteni; ha a kultúrkörutaknál a jövőben ezt is el akarjuk érni, többet kellene előzetesen foglalkozni a tagokkal és öntudatos politikai állásfoglalásuk kialakításával is”²² – írta Szuchovszky Ida a pilisvörösvári csoport Baranya megyei vendégszereplésén szerzett tapasztalatairól.

A Szövetség munkatársa a műsor összeállítását – magyar és német jellegét – jónak tartotta, amit a közönségsiker is visszaigazolt. Úgy ítélte meg, hogy ennek különösen Palotabozsokon és Véménden volt jó hatása, ahol „erős a nemzetiségi széthúzás”. Az előadással kapcsolatos kritikai észrevételeit – hiányos szövegtudás, a zenei kíséret és az énekkar közötti disszonancia, a sok esetben fölösleges harmonika kíséret – is fontosnak tartotta megfogalmazni, mert a csoport egy NDK-beli körút tervét dédelgette. „Kívánatos lenne, hogy enélkül is ilyen lelkesen működjének, hiszen sokat kell még fejlődniük ahhoz, hogy egy külföldi útra indulhassanak”²³ – fogalmazott.

A kritikai észrevételek ellenére is leszögezhető, hogy a nemzetiségi amatőr művészeti csoportok tevékenységének színvonala megegyezett a hasonló jellegű és célú magyar csoportokéval.

A nemzetiségi szövetségek főtítkárai 1957. tavaszi közös előterjesztésükben sürgették, hogy a minisztérium fordítson figyelmet a szakinstruktorok, megfelelő művészeti vezetők képzésére, valamint változatos és színvonalas műsorfűzetek

²² Szuchovszky Ida jelentése. Bp., 1957. szept. 5. MNL OL XXVIII-I-1 23. d.

²³ Uo. A megyei és helyi vezetés több alkalommal megnehezítette a német nemzetiségi csoportok – így például a csolnoki és mecseknádasdi csoportok 1957. okt. 11–16 közötti Fejér és Pest megyei – vendégszereplését. Isztiméren és Ceglédbercelen egyáltalán nem szervezték meg a csoport ellátását, elhelyezését, s nem tájékoztatták a helyieket sem érkezésükről. Krix György, a Szövetség a csoportot kísérő munkatársa jelentésében a következő tanulságot vonta le: „A szervezést kb. egy hónappal a tervezett körút előtt kell megkezdeni, hogy így a plakátokat is idejében el tudjuk készíttetni. Nem szabad elmulasztani a körút minden egyes állomását meglátogatni és nemcsak a hivatalos személyekkel kell elbeszélgetni, hanem több falubeli véleményét is ki kell kérni.” Krix György jelentése. Bp., 1957. okt. 18. MNL OL XXVIII-I-1 23. d.

kiadására. A számszerű növekedés helyett a minőségi működés feltételeinek biztosítását kérték. Javasolták, hogy a Népművelési Intézet mielőbb kezdje meg a nemzetiségek körében is hagyományaik gyűjtését, mert „a legidősebbek elhalásával erre nem lesz többé mód”.²⁴

1. táblázat A nemzetiségi kulturális csoportok számának alakulása 1956–1968 között

	Délszláv	Német	Román	Szlovák	Összesen
1956	81	35	40	15	171
1962	40	30	10	40	120
1967	31	16	10	20	77

Forrás: lásd a lábjegyzetben²⁵

A szövetségek minden igyekezete ellenére a nemzetiségi kultúrcsoportok száma az 1960-as évtizedben drasztikusan csökkent. Ebben nagy szerepe lehetett az 1958-as párthatározat e területre gyakorolt regresszív hatásának, valamint annak a ténynek, hogy a kollektivizálás következtében megszűnt e csoportok utánpótlásbázisa, hiszen a fiatal generáció jelentős része elhagyta a falvakat. De az eltelt évtizedben részben megváltozott a Szövetségek vezetőinek elvárása is a csoportokkal szemben. A hatvanas évek elejétől a vertikális kapcsolatok különböző formáinak kiépülésével – nemzetiségi aktivista hálózat, Országos Társadalmi Bizottság tagjai, a Hazafias Népfront helyi szervezetei – újabb csatornák nyíltak meg számukra a közösség tagjaival való kommunikációra. A nagyszámú hagyományörző csoportból ekkoriban már maguk is néhány kiválasztására és színvonalas működtetésének biztosítására törekedtek. Ráadásul a Népművelési Minisztérium is centralizációra utasította őket: „A körutak eddigi szétszórtsága helyett a jövőben célszerűbbnek látszik egy vagy két járás, illetve legfeljebb egy

²⁴ Előterjesztés tervezet a magyarországi nemzetiségi kisebbségek gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális helyzetéről. Bp., 1957. máj. 16. MNL OL XXVIII-I-1 10. d. Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága visszásnak tartotta, hogy egy-egy falu kulturális életét általában a pedagógusok irányítják, mert „zömük idealista világnézetű, annak idején a népies kultúra talaján nőtt fel, és ma is szívesebben választja a kispolgári prüd kultúrát”. Ezért kimondták, hogy a pártbizottságnak jobban oda kell figyelni a falusi művészeti csoportok tevékenységére, műsoraik összeállítását ellenőrizni kell, illetve a kultúrotthon vezetők részére „megfelelő elvi, eszmei irányítást kell adni”. Feljegyzés az értelmiség politikai helyzetéről és hangulatáról. Bp., 1959. ápr. 8. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL VML) MSZMP Veszprém megyei Bizottságának iratai (a továbbiakban: XXXV.1. 1.f.) 31. ó. e./1959.

²⁵ A táblázatot a MNL OL 276. f. 53. cs. 284. ó. e./1956. és a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi osztályának iratai (a továbbiakban: XIX-I-4-g) 2. tétel, valamint Magyar Szocialista Munkáspárt Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának iratai (a továbbiakban: 288. f. 36. cs.) 12. ó. e./1967. alapján állítottam össze. A csoportok működésének instabilitását jelzi, hogy Wild Frigyes feljegyzésében 1958 elején 50 felnőtt és 50 iskolai kultúrcsoport működését említette. Feljegyzés a magyarországi német nemzetiség helyzetéről. Bp., 1958. ápr. 30. MNL OL XXVIII-I-1 10. d.

megyére koncentrálni egy-egy körút alkalmával a programot. A megfelelő színvonal biztosítása érdekében a kultúrkörúton résztvevő műkedvelő együttest legalább fél évvel hamarabb tájékoztatni kell feladatáról, hogy az együttes produkciója legalább átlagos színvonalon mozogjon. Ezeknek az együtteseknek a munkáját, a felkészülés időszakában a szövetség munkatársai közvetlenül patronálják. [...] Rendezni kell a kultúr csoportok elszállásolása és ellátása körül – egyes községek lakossága körében visszatetsző – anomáliákat (az ellátás és elszállásolás sokszor erőszakos »társadalmi« megszervezése).²⁶ Továbbá azt javasolták, hogy a szövetségek csak azokat a művészeti csoportokat támogassák, amelyek alkalmasak arra, hogy a Népművelési Minisztérium által évente négy alkalommal az egyes nemzetiségek számára szervezett, egyhetes kultúrkörúton részt vegyenek. Ekkor már a minisztérium biztosította az autóbust, szállást és ellátást is.

Ebbe a folyamatba illeszkedett a Magyarországi Központi Nemzetiségi Táncegyüttes 1959-ben történt létrehozása is, amelynek működését a Népművelési Minisztérium finanszírozta. Bár azt a szövetségek vezetői is elismerték, hogy egy professzionális együttes működtetésére nem alkalmasak, a Táncegyüttes létrehozását a megvalósult formájában nem támogatták. Egyrészt a politikai hatalomnak a nemzetiségi közösségeket a többségi társadalomtól, illetve az egyes nemzetiségeket egymástól is megkülönböztető kulturális sajátosságainak eltüntetésére irányuló törekvését látták benne. Ezt a Táncegyüttes neve is kifejezte, hiszen nem nevesítette az egyes nemzetiségeket, illetve egyes számban használta a fogalmat, azt sugallva, hogy egyetlen kisebbség táncegyütteséről van szó.

A Nemzetiségi Táncegyüttes szakmai munkájára a szövetségeknek nem volt ráhatása. Az Együttes társadalmi vezetőségébe azonban a szövetségek is delegálhattak egy-egy személyt. A számukra évente egy-két alkalommal tartott megbeszéléseken a kisebbségek képviselői rendre kevesellték a repertoáron szereplő nemzetiségi táncok arányát, s azt, hogy a Táncegyüttes a szövetségek által szervezett eseményeken nem, vagy alig lép föl. A Táncegyüttes és a szövetségek vezetői közötti ellentétek az 1970-es évek elejéig fennmaradtak.²⁷

²⁶ MNL OL XIX-I-4-g 2. t. és Pártállam és nemzetiségek (1950–1973). Összeáll., jegyz., bev. Tóth Ágnes. Kecskemét 2003. 349. Az általános tendenciát csak árnyalják azok az 1960-as években (újja) alakult és sikeressé váló együttesek, mint például a Hartán alakított csoport példája. Erre vonatkozóan lásd *Eiler Ferenc*: Némettek, helyi társadalom és hatalom. Harta 1920–1989. Bp. 2011. 168.

²⁷ Jegyzőkönyv a Társadalmi Vezetőség üléséről. Bp., 1967. dec. 1. MNL OL XXVIII-I-1 10. d. A probléma a nemzetiségi szövetségek főtítkáiraival 1969. szept. 10-én tartott rendes havi megbeszélésen is téma volt. Kricskovics Antal, az együttes vezetőjének beszámolóját követően a következőképpen fogalmaztak: „Az együttes nemzetiségi jellegét a jövőben erőteljesebben ki kell domborítani. Alapvető feladat: a hazai nemzetiségi kultúra, folklór ápolása, gyűjtése. A megbeszélés alapján a teendőkről részletes tervezetet készíteni”. Emlékeztető a nemzetiségi szövetségek főtítkáiraival tartott megbeszélésekről. Bp., 1969. szept. 10. MNL OL XXVIII-I-1 10. d.

A hatvanas évek elejétől több településen is megfogalmazódott a német nemzetiségi hagyományok, különösen a táncok gyűjtésének és dokumentálásának, valamint a korábbi paraszti életforma mindennapi tárgyai megőrzésének igénye. A fiatalabb generációknak a falvakból való elköltözése révén ugyanis nem csupán a csoportok szűntek meg, de megszakadt a tudás- és tapasztalatátadás láncolata is. Igaz, ez nemcsak a nemzetiségeket, de az egész magyarországi falusi társadalmat érintette. A hetvenes évek elejéig e hagyományok gyűjtése – anyagi támogatás, szakszerű segítség nélkül – egy-egy helyi személy elkötelezettségén, lelkesedésén alapult.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a német nemzetiségi művészeti csoportok a vizsgált időszakban több funkciót is betöltöttek. Természetesen alapvető feladatuk a nemzetiség hagyományainak őrzése, s ezáltal a helyi közösség kohéziójának, identitásának erősítése volt, amit a Német Szövetség lehetőségei szerint mindvégig támogatott.²⁸ Emellett azonban az 1955–1965 közötti időszakban biztosították a kapcsolatot a Szövetség légüres térben mozgó vezetői és a közösség tagjai között. A csoportok föllépése a szervezet vezetőinek jó alkalmat kínált a helyiek megismerésére, s a tőlük elvárt politikai agitációra is. A föllépések egyúttal a közösség részeinek kapcsolattartására is alkalmat nyújtottak.

A Német Szövetség vertikális kapcsolatainak kiépülésével párhuzamosan ez a szerep háttérbe szorult. A csoportok számának az 1960-as évek közepére bekövetkezett csökkenése a csoportok utánpótlásának megszűnésével, illetve a professzionalizációval egyaránt összefüggött.

Ismeretterjesztés, közművelődés

A nemzetiségek közművelődési lehetőségei és színterei megegyeztek a magyar nemzetiségű falusi népességével. A kulturális tevékenységnek otthont adó épületekben általában a háború előtt is olvasóköri, egyleti, egyesületi tevékenykedtek. Az államosítást követően az épületek karbantartására nem fordítottak figyelmet, ezért azok állapota és fölszereltsége az ötvenes évek elejére leromlott, elhanyagolttá vált.

A kulturális tevékenység tartalmi elemeit szintén a forrás és a szakemberek hiánya határozta meg. Ebben az időben a falusi művelődési házakat és könyvtárakat nem függetlenített szakemberek irányították, hanem általában egy-egy pedagógus kapta feladatul a település közművelődésének szervezését. Az évtized második feléig a meglehetősen szegényes kínálatot néhány gazdálkodáshoz, egészségügyi és életmódi kérdéshez kapcsolódó ismeretterjesztő előadás

²⁸ A Szövetség időről időre részletes fölmérést végzett a működő csoportok helyzetéről, működésük személyi és technikai feltételeiről. Erre vonatkozóan például lásd Wild Frigyes jelentése a Pécsert és Baranya megye területén végzett fölmérő munkáról. Bp., 1967. márc. 14. MNL OL XIX-I-4-g 63. t.

jelentette, amelyeket általában hétvége, késő ősztől tavaszig tartottak. A nemzetiségek esetében dilemmát okozott az előadások, illetve propagandaanyagok nyelve. Az idősebb generációk tagjai közül sokan nem beszélték jól a magyar nyelvet, de saját anyanyelvük sztenderd, irodalmi változatát sem. Ezért több helyen nyelvtanfolyamokat szerveztek, ahol az írás-olvasást és a német irodalmi nyelvet tanították. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) által a megyékben szervezett nemzetiségi szakosztályok pedig a helyi nyelvjárást jól beszélő pedagógusokat kértek föl az előadások megtartására. Általában azonban a nemzetiségi községekben is kizárólag magyar nyelven tartottak ismeretterjesztő előadásokat.²⁹

Az anyanyelvi kompetenciák, illetve az ismeretek bővítése szempontjából nagy jelentősége lett volna a nemzetiségi könyvtáraknak, amelyeket jellemzően a lepusztult művelődési házak egy-egy helyiségében helyeztek el, s nyitvatartásuk is csak heti egy-két félnapra korlátozódott. A könyvállományt nagyrészt elavult és ideologikus művek alkották, állománygyarapításra pedig nem, vagy alig volt lehetőségük, sőt az új könyvek megjelenéséről is csak esetlegesen értesültek.

Az 1950-es évek közepén a nemzetiségi könyvállomány összesen 41 000 kötetből állt, amelynek 30%-a ugyan szépirodalmi mű volt, de ezek zöme is fordítás. Azaz a nemzetiségi könyvállományhoz sorolták a szerb, horvát, román, szlovák, német írók magyarra fordított műveit is. Teljesen hiányoztak a mesekönyvek. Az állomány 30%-át ideológiai-politikai művek tették ki, melyek az adott országban (Szovjetunió, Románia, NDK) jelentek meg, s valamilyen államközi egyezmény keretében kerültek Magyarországra. E kötetekhez a helyi könyvtárak kérés nélkül, automatikusan jutottak hozzá.³⁰

Nem volt jobb a helyzet a vegyes lakosságú megyékben a filmek, illetve filmvetítések tekintetében sem. Az általános helyzetet jellemezte a Baranya Megyei Moziüzemi Vállalat beszámolója, amelyben kiemelték, hogy 1955-ig a megye 15 délszláv községében anyanyelvű filmet nem tudtak játszani, a megye 47 német községében pedig csak néhány alkalommal tudtak nem szinkronizált, német

²⁹ „A legkezdetlegesebb fokon álló kulturális ág. Nemzetiségi nyelven ismeretterjesztő előadások iránt még csak szórányosan mutatkozik érdeklődés – kivételt képeznek a nyelvi kultúrájukban fejlettebb szlovákok –, a nemzetiségi lakosság anyanyelvi szókincse általában nem áll az ehhez szükséges fokon, megfelelő előadógárda kialakítása is nehézségekbe ütközik.” Előterjesztés. Bp., 1957. máj. 16. MNL OL XXVIII-I-1 10. d.

³⁰ Az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztályának előterjesztés-tervezete a magyarországi nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról. Bp., 1956. jan. 26. MNL OL M-KS 276. f. 91. cs. 84. ö. e. és Pártállam és nemzetiségek i. m. 229. A hajósi könyvtár az Országos Széchényi Könyvtártól 1957-ben sok Goethe művet kapott, amelyek régi, értékes, gót betűs kötetek voltak, a falusi lakosság azonban nem tudta használni. Krix György kiszállási jelentése. Bp., 1957. szept. 16. MNL OL XXVIII-I-1 24. d.

nyelvű filmet vetíteni.³¹ Arról nem is beszélve, hogy a mozikban egyáltalán nem álltak rendelkezésre olyan filmek, amelyek közvetlenül az adott nemzeti közösségekhez szóltak volna.

Az 1960-as évek elejétől a falusi lakosság művelődési lehetőségében lassú pozitív változás zajlott le. A kultúrházak épületeit kezdték felújítani, felszereltségüket modernizálták. „A községben elég élénk a kultúrunka, inkább színjátszás vonalán, a német népi táncnak viszont nincs különösebb hagyománya a községben. Nemrégiben magyar–német barátsági estet tartottak, előadással egybekötve, mely után a cédulákon feltett kérdéseket válaszolták meg. Ennek igen jó hatása volt a községben”³² – írta Áts Erika, a Szövetség munkatársa hartai tapasztalatairól.

A művelődési tevékenység tartalmi változását jelezte, hogy általánossá vált a kisebb csoportok közös érdeklődésén alapuló szakkörök és klubok működése. Heti egy-két alkalommal rendszeressé váltak a filmvetítések. Az új szervezeti formákkal és lehetőségekkel a nemzetiségek is éltek. Így például a nemzetiségek által lakott helységekben 1960–1967 között eredeti nyelven, magyar felirattal 127 csehszlovák, 33 jugoszláv, 80 NDK és 38 román nyelvű filmet mutattak be, s évi rendszerességgel megrendezésre kerültek az egyes szocialista országok filmtermését bemutató ünnepi filmnapok is.

Jelentős, bár nem elegendő számú nemzetiségi anyanyelvű modern szép-, ifjúsági- és gyerekirodalommal gyarapodtak a könyvtárak. A szövetségeknek a Kiadói Főigazgatóság engedélyezte, hogy költségvetésükből közvetlenül vásároljanak könyveket, s azokat az általuk kiválasztott településeknek adományozzák. A könyvellátást segítette a Csehszlovák és az NDK Kulturális Centrum tevékenysége is.³³

Az 1960-as évek végére a nemzetiségi kulturális, közművelődési tevékenységben bekövetkezett pozitív változásokat erősítik meg a megyei jelentések is. Általános érvényűnek tekinthetők a Nógrád megyei pártbizottság megállapításai: „A nemzetiségek által lakott községek kulturális ellátottsága azonos a hasonló jellegű magyar lakosú településekével. A fejlődést jól érzékelteti, hogy 1960 óta 9 községben újították fel, illetve bővítették a művelődési otthont. Az említett időszakokban felszerelésük is igen sokat javult, de így is közepesnek mondható. A klub berendezése még szinte mindenütt gyenge, alkalmatlan a korszerű népművelés megvalósítására. A könyvtári ellátottság 1960 óta szintén sokat javult.

³¹ Jelentés a Baranya Megyei Moziüzemi Vállalat nemzetiségi műsorpolitikájáról. Pécs, 1955. nov. 1. MNL OL M-KS 276. f. 91. cs. 84. ő. e.

³² Wild Frigyesnek az MSZMP Dunavetési Járási Bizottsága részére küldött tájékoztatása. Bp., 1961. ápr. 20. MNL OL XXVIII-I-1 10. d.

³³ Tájékoztató jelentés a nemzetiségek helyzetéről, az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. évi határozatának végrehajtásáról. Bp., 1968. jún. MNL OL XIX-I-4-g 6. t. és Pártállam és nemzetiségek i. m. 401–402.

A könyvtárak legtöbb nemzetiségi községben új helyiségbe kerültek, a könyvállomány szinte mindenütt megháromszorozódott, a könyvtári olvasók száma pedig másfélszeresére emelkedett. A könyvtári könyvek között viszont csekély számú – többnyire elavult – mű található.³⁴

Állampolgári jogegyenlőség

Elkobzott házak visszaadása (1955–1958)³⁵

A 84/1950. M.T. rendelet deklarálta a németiség állampolgári jogegyenlőségét, kimondta azt is, hogy az áttelepítéssel kapcsolatban hozott korlátozó intézkedéseket – földelkobzás, összeköltöztetés, lakhelyelhagyási és munkavállalási tilalom – nem lehet többé alkalmazni. Ugyanakkor a rendelet megjelenése előtt már végrehajtott hatósági intézkedések hatályukat megtartották, „és ezekből kifolyólag kártérítési, vagy egyéb igényt nem lehet érvényesíteni”.³⁶ Ezzel azonban a magyar kormány nem oldotta meg annak a több mint százezer német nemzetiségű személynek a helyzetét, akiket évekkorábban kitelepítésre kijelöltek, de végül az országban maradtak. Ezekről a családoktól ugyanis nemcsak a megélhetésüket biztosító földbirtokaikat vették el, de házaikat is el kellett hagyniuk, és immár évek óta más német vagy betelepült magyar családokkal összeköltöztetve éltek. A németiségtől elkobzott ingatlanvagyon jelentős részét azok rendezetlen tulajdonviszonya, illetve a telepéseknek eredeti lakóhelyükre való visszaköltözésének reménye miatt senki nem tartotta karban.

A németektől 1945–1948 között elkobzott házak első lépésben állami tulajdonba kerültek. E házakban helyezték el az ország más részeiből érkező telepéseket, a szlovákiai magyarokat, az adott településen élő szegényparaszt családokat.

³⁴ Az MSZMP Nógrád Megyei Bizottságának jelentése a megyében élő nemzetiségek helyzetéről. Salgótarján, 1968. nov. 20. MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 14. ő. e. és Pártállam és nemzetiségek i. m. 423.

³⁵ A német nemzetiségű lakosságot a második világháborút követően számos retorzió érte. A közösség a ki- és összetelepítések hatására az 1940-es évek végére mintegy a felére zsugorodott, ám ennél is nagyobb mértékű gazdasági veszteséget szenvedett el. Az 1941-ben a németiség tulajdonában lévő 638 337 kat. holdnak – amely a magyarországi birtokok 5,5%-át tette ki – csak töredékét, 150 114 kat. holdat, összes birtokaik 23,5%-át tarthatták meg. Hasonló arányokat tükröz az elkobzott házingatlanok száma is. A tulajdonukban lévő 60 400 házból a jogkorlátozás időszakában 44 750-et (74,1%) koboztak el. Lásd *Tóth Ágnes*: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései. Kecskemét 1993. 190–191. Jelen tanulmányban részletesen csak a Német Szövetségnek a házingatlanok visszaadása kapcsán kifejtett tevékenységével foglalkozom.

³⁶ Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1951. I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek. Bp. 1952. 271–272.

Az új tulajdonosok jogi értelemben való birtokba helyezése azonban sok helyütt évekig elhúzódott. Előfordult, hogy az új tulajdonos neve még bejegyzésre sem került, amikor ő már elköltözött az adott településről. Az így elhagyott házak is visszakerültek állami tulajdonba.

Az elkobzott házak hasznosítását korlátozta, hogy egy központi utasítás értelmében a vagyonuktól megfosztott németek sem bérlőként, sem tulajdonosként nem kerülhettek vissza korábbi ingatlanjaikba. A helyi tanácsok azonban az összeköltöztetett családok elégedetlensége, rossz lakásviszonyai, valamint az üresen álló házak pusztulása miatt csak részben tartották be a rendeletet. Annál is inkább, mert azt tapasztalták, hogy a német bérlők a bérleti díj megfizetésén kívül a ház állagmegóvására, tatarozására is költöttek. Még akkor is, ha nem egykori tulajdonukról, hanem más falubeli német család házáról volt szó. Nyilvánvalóan abban a reményben, hogy egyszer visszakaphatják/vásárolhatják eredeti tulajdonukat.

Egyes falvakban a fentebbi bizonytalanság, illetve az állandó változás következtében néhány év alatt a házingatlanvagyon katasztrofális pusztulása következett be. Ezt a folyamatot megállítandó a 4/1954. számú VKGM rendelet³⁷ értelmében az állami tulajdonban lévő házak egy jelentős részét értékesíteni lehetett, de elővásárlási joggal rendelkezett a házat bérlő személy. A rendelet végrehajtása tehát azzal a veszéllyel járt, hogy olyan befejezett tulajdonviszonyokat teremt, amely végképp lehetetlenné teszi, hogy a németek házukat valaha is visszakaphassák/vásárolhassák.³⁸

Dénes György is az MDP vezetőinek 1954 végén készített feljegyzésében mindenekelőtt a lakásállomány pusztulásának nagyságát emelte ki. Hajós község „1200 lakóházából 450 (!) állami tulajdonban levő, németektől elkobzott háza van. Ebből 30 már összedőlt, a többi is erősen megrongálódott. Érthető a sváb szegényparasztok elkeseredése. Kedvezőbb a helyzet például Dorogon, ahol sok németajkú bányász házát elvették 1945–46-ban, de az utóbbi években, ha megürült a lakás, a Tanács azt a volt tulajdonosnak utalta ki, aki azonban bért kell hogy fizessen a saját, bányász-munkabéréből épített háza után. Ilyen körülmények között kívánjuk a német bányásztól, hogy lelkesen termelje a szenet és a német paraszttól, hogy több mezőgazdasági terméket adjon az országnak”³⁹ – írta. Hangsúlyozta, hogy a német nemzetiség egyik döntő problémájának megoldása

³⁷ A város- és községgazdálkodási miniszter rendelete az állami tulajdonban lévő házingatlanok és üres beltelkek (házhelyek) értékesítésének szabályozásáról. Magyar Közlöny, 1954. november 4. 621–624.

³⁸ Szentlászlon az egykori német tulajdonos megjavíttatta más által lakott elkobzott korábbi házát, hogy addig is, amíg visszavásárolhatja, megóvja a pusztulástól. MDP Szigetvári Járási VB jelentése. Szigetvár, 1955. okt. 27. MNL OL M-KS 91. cs. 83. ő. e.

³⁹ Dénes György feljegyzése a magyarországi német dolgozók lakóház-problémájáról. Bp., 1954. dec. 1. MNL OL 276. f. 91. cs. 83. ő. e. és Pártállam és nemzetiségek i.m. 100–104.

nem községgazdálkodási feladat, politikai kihatásai miatt legfelsőbb szintű döntést igényel. Ezért a 4/1954. számú VKGM rendeletnek az érintett német községekben az azonnali felfüggesztését kérte, s a következő eljárást javasolta: mindekelőtt kerüljön megállapításra az ezeken a településeken lévő, eladható állami tulajdonú házak és a házigénylő németek száma.

Azokon a településeken, ahol az igénylők száma nem, vagy nem sokkal haladta meg a rendelkezésre álló ingatlanokét, az üresen álló házak ellenszolgáltatás nélküli visszaadását javasolta. Azoknak a házaknak a tulajdonviszonyát azonban, amelyet telepeseknek, szlovákiai magyaroknak vagy helyben lakó szegény parasztoknak juttattak, érintetlenül hagyta volna. Ezen házak eredeti tulajdonosát ingyen házhellyel és kedvezményes építési kölcsönnel támogatta volna, vagy olyan üresen álló sváb ház juttatásával, amelynek tulajdonosát kitelepítették.

Más megoldások jöhettek szóba azokban a községekben, ahol az igénylők száma lényegesen magasabb volt, mint az üresen álló ingatlanoké. Itt az eladásra kerülő állami házaknál elővételi jogot biztosított volna eredeti tulajdonosának vagy olyan német személynek, aki a saját házát nem kaphatta vissza. A vételárát ötéves részletben, az eddigi bérleti díj nagyságában javasolta megállapítani. Nem tartotta indokoltnak, hogy a nyolc-kilenc évvel korábbi elkobzások hivatkozásait – Volksbund-tagság, német anyanyelv, német nemzetiség – a visszajuttatásnál figyelembe vegyék. Semmilyen körülmények között nem támogatta a bírói ítélettel elkobzott házak visszaadását sem.⁴⁰ Ez utóbbi kitételnek, ha figyelembe vesszük a népbíróságoknak a háborús és népellenes bűncselekmény vádját sokszor kizárólag a Volksbund-tagsággal megalapozó ítéleteit, erősen korlátozó hatása volt. A németek házigatlan visszaadásával kapcsolatban a következő két évben érdemi előrelépés nem történt.

A Német Szövetség munkatársai vidéki útjaikon tapasztalták a közösség elégedetlenségét és a probléma súlyosságát is. Wild Frigyes és az illetékes minisztériumok azonban csak egy évvel később, 1956 szeptemberében kapták meg az MDP vezető testületeinek jóváhagyását egy javaslattervezet kidolgozásához. Az éppen csak megkezdett fölmérő munkát azonban a forradalom megakasztotta.

Az 1957. február 5-én megtartott megbeszélésen azonban Wild már a Szövetséghez küldött levelek tucatjával bizonygatta, hogy a probléma megoldása tovább nem halogatható. „1945-ben mindenünktől megfosztottak bennünket hamis vádak alapján. 1948-ban megvolt a kitelepítés, de mi itt maradtunk. Jelenleg is itt élünk Magyarországon. Jogainkat 1950-ben visszakaptuk, de a kötelességünk az volt, hogy fájdalomkról hallgassunk. Itt állunk, ki vagyunk fosztva, s még mindig egy lenézett, s mellőzött nemzetiség vagyunk. Házaink

⁴⁰ Uo.

tönkremennek. A telepesek, ha javítani kell, bontási engedélyt kérnek, s egymás után bontják le, s dűlnek össze házaik. Ezzel szemben mi bérletben lakunk, ahol naponta fölmondanak, s ölbe tett kézzel nézzük, hogy ami a sajátunk, hogy megy tönkre. Részünkről ez nem megoldás, hogy jogainkat visszakaptuk, de jogos tulajdonunkat nem. Közöttünk senki se »nagybirtokos«, s hogy azt a kevés kis földet a házzal ne kaphatnánk vissza⁴¹ – írták a Somogy megyei Gadácsról.

Reidl Bálint, somogydöröcskei lakos levele arra is rámutatott, hogy egy-egy ingatlan kapcsán milyen kusza jogi helyzet alakulhatott ki. „A német nemzetiségűekkel szembeni vagyonekobbzás engem nem érintett, mivel sem a Volksbundnak, sem más szervezetnek tagja soha nem voltam. A népszámláláskor is magyarnak vallottam magamat. Már megszűnt a községünkből való kitelepítés, amikor 1948. május 9-én néhány felvidéki családot hoztak, s az egyik családot hozzám tették be lakónak, de azok csak másfél évig tűrtek bennünket. Utána a megalakuló tsz igénybe vette a házamat és a felvidéki családnak a helyi tanács más házat juttatott. Most az elmúlt hetekben, miután a tsz feloszlott, a házamat a helyi tanács visszaadta lakásnak és beköltöztünk. A telepesünk ezt megfellebbezte a tabi járásnál és a járás neki utalta ki a házamat. Közben nemrég átírárták telekkönyvileg is a jogtalanul elvett házamat a telepes lakónk nevére és minket a rendőrség útján ki akarnak lakoltatni. Megemlítem még, hogy a helyi tanács és az összes helyi szervek az én ügyem igazságát látva, engem pártolnak.”⁴²

Wild Frigyes a készülő jogszabály kidolgozásánál a következő alapelvek figyelembevételét javasolta: Mindenekelőtt hatálytalanítsák azokat az átírásokat, amelyre a 84/1950. M.T. rendelet, azaz a németiség állampolgári jogegyenlőségének deklarálását követően került sor, s hatályát terjesszék ki a kitelepített, de visszaszökött családokra is. Automatikusan kapják vissza házaikat azok, akik politikai magatartásuk miatt üldöztetést szenvedtek vagy mentesültek a kitelepítés alól. Amennyiben ezek már részben vagy egészben más személyek birtokába kerültek, az eredeti tulajdonos kárpótlását – hasonló értékű ház vagy házhely juttatása és építési kölcsön biztosítása révén – kérte. Hasonlóan járt volna el az időközben tönkrement, lakhatatlanná vált ingatlanok esetében is, azaz az eredeti tulajdonosnak az újjáépítéshez államkölcsön biztosítását javasolta. Ha a juttatott

⁴¹ Feljegyzés a német lakóházproblémákról tartott megbeszélésekről. Bp., 1957. febr. 5. MNL OL XXVIII-I-1 10. d. Az egykori tulajdonosok érthető módon mindenütt nagyon nehezményezték a telepesek hanyagságát. „Lakóház probléma is van [...] A svábok élénken figyelik, hogy mit csinál a telepes az ő régi házukban. Ha egy cserép lehull, akkor a régi német tulajdonos fut haza és hozza a cserépet, felteszi azt a tetőre. Ha a telepes nem gondolja a házat, ha az romlik, akkor a sváb egykori tulajdonos szidja” – jellemezte a helyzetet Nagytevel tanácselnöke. Hollós Lajos jelentése a Nagytevelen tett látogatásáról. Bp., 1956. máj. 3. MNL OL XXVIII-I-1 24. d.

⁴² Feljegyzés a német lakóházproblémákról tartott megbeszélésekről. Bp., 1957. febr. 5. MNL OL XXVIII-I-1 10. d.

személy időközben elhagyta a házat, a volt tulajdonos automatikusan kaphassa vissza. Abban az esetben, ha az egykori tulajdonos időközben másik házat szerzett, Wild lehetővé tette volna, hogy döntsön régi háza, illetve új ingatlan között. Ha a telepes és a régi tulajdonos a házat még közösen használja, akkor a telepes kapjon újat. Az ingatlan eladása esetén a volt tulajdonos elővásárlási jogot kapjon. Amennyiben a ház itthon maradt, illetve kitelepített személyek közös tulajdonát képezte, utóbbi tulajdon részét az államtól a másik jutányosan megválthassa. Ha a régi tulajdonos visszakapja a házat, akkor előtte tisztázni kell az időközi jelzálogterhek, a beruházások megtérítésének kérdését is. Azt javasolta, hogy a pincék tulajdonviszonyának rendezésekor is azonos eljárást alkalmazzanak. S a fenti elvek érvényesítését kérte az 1952. évi házállamosításkor elkobzott német ingatlanokra vonatkozóan is. Wild Frigyes „a szóba jöhető városok és községek területén az érdekeltek által nyomtatványokban adandó bevallás alapján országos összeírást”,⁴³ illetve megyénként egy bizottság létrehozását javasolta, amelyben természetesen a Szövetség képviselői is helyet kaptak volna.⁴⁴

A Minisztertanács Titkársága 1957 áprilisában a Német Szövetségnek is megküldte véleményezésre a német nemzetiségű magyar állampolgárok egyes lakóházainak és gazdasági épületeinek visszajuttatásáról szóló rendelettervezetet. Wild válaszában megdöbbenésének adott hangot, hogy a Földművelésügyi Minisztérium által kidolgozott rendelet-tervezet 1.§-a még mindig csak az érintett házak visszaadásának lehetőségét deklarálja. S úgy tünteti föl, mintha csupán néhány szórványos esetről lenne szó, s meg sem említi az alsóbb hatóságok túlkapásait.⁴⁵ Nehezményezte azt is, hogy a rendelet-tervezet értelmében a ház visszaigényléséről a helyi hatóságok hoznak határozatot, s az azzal egyet nem értők fellebbezéseit a megyei tanácsok bírálják el. Mindenképpen szükségesnek tartotta egy országos szintű jogorvoslati lehetőség beiktatását.⁴⁶

A Német Szövetség munkatársai vidéki látogatásaikon pontosan érzékelték a probléma súlyát és valósággal ostrom alatt álltak. Nem csak a németek, de a helyi tanácsi vezetők is nagy számban a házak visszaadását szorgalmazták. A „németiséget nagyon elkeseríti a lakóház-probléma. Igen sok németnek államosították a házat. Ezek az évek folyamán mind visszakerültek a saját lakóházaikba, de azok most is állami tulajdont képeznek. Ha az állam elrendelné, hogy a lakóházakat vissza kell írni az eredeti tulajdonosok nevére, nagy volna az öröm és a németek

⁴³ Feljegyzés a német lakóházproblémák megoldásának elveiről. 1957. ápr. MNL OL XXVIII-I-1 10. d.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ A Német Szövetség véleménye a német nemzetiségű magyar állampolgárok egyes lakóházainak és gazdasági épületeinek visszajuttatásáról szóló rendelet-tervezetről. Bp., 1957. ápr. 9. MNL OL XXVIII-I-1 10. d.

⁴⁶ Uo.

azonnal a tatarozáshoz látnának. Senkin nem esne jogsérelem⁴⁷ – jellemezte a helyzetet Uj Lajos, Bakonyjákó tanácselnöke.

Schweighofer Gyula, a Szövetség munkatársa 1957 tavaszán a pápai járásban szerzett tapasztalatait a következőképpen foglalta össze: „Földjük elvesztését kevésbé fájlalják. Akut fájdalmuk a házkérdés. Ennek megoldásától tesznek függővé mindent. 'Wenn wir nicht heim können, pfeift der Hund auf alles.'⁴⁸ Sérelmeik a lakóház kérdésben ugyanazok, mint az ország egyéb vidékein. 1. Nem értik, hogy miért bűnhődnek még mindig német anyanyelvük miatt, amikor a rádió, sajtó már német nemzetiségű dolgozók teljesítményeivel kérkedik. 2. Nem értik, hogy miért maradhattak volt volksbundisták – akik valamiképpen bekerültek a pártba, majd disszidáltak – saját házukba, amikor sok anyanyelves még most is más családdal, vagy gazdálkodásra nem alkalmas házakban összezsúfolva kénytelen nézni, hogyan pusztul családi háza, az új gazdáktól teljesen kihasználatlanul és gondozatlanul. 3. Miért jutottak olyan környékbeli, nem felvidéki telepések sváb házakhoz, akiknek otthon úgy is van. (Pl. Nagytevelen 7 család).⁴⁹

Agostyánban – Hantos Ferenc iskolaigazgató tájékoztatása szerint – szintén sok telepés elhagyta a községet és a juttatott házat is. A megyei tanács annak ellenére nem adott engedélyt a németeknek a visszaköltözésre, hogy az ingatlant a telepésnek kifizették. Az elégedetlenkedőkkel szemben a karhatalmat is bevetették. Hantos szerint, aki meg akarja tudni, „hogyan nem szabad nemzetiségpolitikát csinálni, az jöjjön Agostyánba és mindjárt meglátja”.⁵⁰

A lakóházak ügyében sokan fordultak írásban is a Szövetséghez. A levelekből általában nemcsak egy-egy személy helyzete, de a helyi közösség problémáinak összetettsége is kirajzolódik. A két éve tartó eredménytelenséget a közösség tagjai részben a főtitkár nem elég határozott föllépésének tulajdonították, s ki-ki vérmérséklete szerint kérte vagy követelte határozottabb kiállását. Wild azzal

⁴⁷ Wild Frigyes jelentése Veszprém és Vas megyei újtjáról. Bp., 1957. ápr. 15. MNL OL XXVIII-I-1 10. d. A kiszálláson részt vett Bodrogi István, a Művelődési Minisztérium munkatársa is. Hasonló állapotok uralkodtak más községekben is. „A községben megnéztük a német lakóházakat, melyek enyhén szólva elég rozszant állapotban vannak. Van olyan lakóház, amelyből a telepésnek ki kellett költözni, mert bedőléssel fenyegetett, másikat alá vannak dúcolva, de általános az, hogy mind megvan rokkantva. A falak oldalt elválnak a másik faltól, tető megroggyanva, és ha ezen nem fognak változtatni, akkor kb. pár év múlva a lakóházak nagy része beomlik. Márpedig a telepések nem javítanak semmit, sőt ha másik lakáshoz hozzájutnak, akkor eladják a nekik juttatott volt német lakóház anyagát. Óriási kár az országra nézve. A németek türelmesek, de nagyon bíznak abban, hogy felülvizsgálják és a lehetőséghez mérten orvosolják helyzetüket.” Endrődi Lajosné jelentése Somogyzilban és Somogydöröcskén tett látogatásáról. Bp., 1957. júl. 19. MNL OL XXVIII-I-1 24. d.

⁴⁸ „Ha nem vagyunk otthon/nem tudunk otthon lenni, törődjön a kutya bármivel.” (T. Á.)

⁴⁹ Schweighofer Gyula jelentése Veszprém megyei kiszállásáról. Bp., 1957. ápr. 21. MNL OL XXVIII-I-1 10. d.

⁵⁰ Wild Frigyes jelentése Komárom megyei kiszállásáról. Bp., 1957. ápr. 20. MNL OL XXVIII-I-1 24. d.

védekezett, hogy a „helyzet felismerése az első lépés a javítás felé”, s ez már megtörtént. A kormányzat „megértéssel viseltetik a probléma iránt”, s előkészületben van egy rendelet az államosított német lakóházakról”.⁵¹ Hangsúlyozta azt is, hogy a Szövetséget kulturális feladatok ellátására hozták létre, de „rá kellett jönni arra, hogy a hazai német nemzetiség alapvető problémákkal küzd és ezek a kulturális fejlődést is hátráltatják, ezért ezekre is figyelmet fordít. Természetesen csak olyan formában, hogy az illetékes hatóságok felé tájékoztatást nyújt”.⁵²

A szajki Rott Ferenc azt nehezményezte, hogy a főtitkárnak a *Népszabadságban* megjelent cikkében csupa olyan dologgal – kétnyelvű feliratok alkalmazása, német nyelvű rádióadás – támasztotta alá a németiség helyzetének javulását, amely nem annyira húsba vágó, mint a lakóházak ügye. Ebben azonban több éve semmilyen előrehaladást nem tudott elérni.⁵³

A Politikai Bizottság 1958. július 1-jén tárgyalta a német nemzetiségű lakosság áttelepítéséhez kapcsolódóan állami tulajdonba vett ingatlanok kérdését. A határozati javaslat kimondta, hogy a német nemzetiségűekre is kiterjeszthetők azok a rendeletek, amelyek egy évvel korábban a magyar nemzetiségűektől elkobzott házingatlanok visszaadását szabályozták. Kérelmet azonban csak Magyarországon tartózkodó magyar állampolgársággal rendelkező német nemzetiségűek nyújthattak be. A kérelmezők köréből automatikusan ki kellett zárni azokat, akik az SS-be önként beléptek.⁵⁴ A testület az építésügyi minisztert bírta meg a kiadandó rendelet

⁵¹ Wild Frigyes levele ifj. Zoltai János bolyi lakosnak. Bp., 1957. máj. 27. MNL OL XXVIII-I-1 36. d.

⁵² Uo. A helyi közösségek több helyütt a gazdasági kérdések megoldásához kötötték a kulturális csoportok létrehozását, a helyi közéletben való aktívabb részvételt is. „Nyizstor elvtárs szerint az eleiek nem szívesen vesznek részt kultúrmunkában mindaddig, amíg az anyagi természetű jogsérelmeket nem rendezik. Félnek, mert nem érzik magukat teljes jogú állampolgároknak” – írta. Wild Frigyes följegyzése eleki újtjáról. Bp., 1957. júl. 10. MNL OL XXVIII-I-1 24. d.

⁵³ „Mint fészkből kiűzött fecske, úgy vált hajléktalanná a németiség a világpolitikai események következtében. Volt közöttük olyan, aki méltán megérdemelte ezt a sorsot, de zömmel érintette azokat is, akik a legnehezebb időkben megőrizve józanságukat, magyar hűségükről tanúskodtak. Akad szép számmal olyan, aki pinceodúban, kamrában meghúzódva egészségtelen lakáskörülmények között él. Építkezéshez szükséges anyagi támogatás hiányában komoly és súlyos lakásproblémákkal küzd. [...] Arra kérem a Szövetség főtitkárát (aki a minisztériumban többször megfordul), hogy legyen a kisebbségi dolgozóknak, akik kisebbségi érzésben élnek, pártfogója, és harcoljon az Alkotmányban lefektetett nemzetiségi jogok gyakorlati megvalósításáért, hiszen ezek megbűnhődtek már a múltat és jövődőt is. Ügyem, amellyel kapcsolatban tavaly levelezésben álltam Önnel, még a mai napig sem nyert elintézt.” Rott Ferenc levele Wild Frigyesnek. Szajki, 1957. márc. 26. MNL OL XXVIII-I-1 36. d.

⁵⁴ A magyar nemzetiségű magyar állampolgárok jogtalanul államosított házainak visszaadását az Elnöki Tanács 28/1957. számú és 13/1958. számú törvényerejű rendelete, valamint az ezekhez kapcsolódó 17/1957. számú és a 41/1957. számú pénzügyminiszteri, illetve a 3116/1958. számú MT bizalmas rendeletei szabályozták. Lásd Magyar Közlöny, 1957. április 21. 267–268., 271–274., 1957. december 15. 919., valamint 1958. május 3. 318.

kidolgozásával és még a hónap folyamán a minisztertanács elé terjesztésével. Erre azonban sem akkor, sem a későbbiek folyamán nem került sor.⁵⁵

A közösség tagjai a konkrétumokat sürgették, Wild Frigyes eszköztelenségét hangsúlyozta.⁵⁶ A kormányzat pedig az időt húzta, s igyekezett elhithetni, hogy egyszer majd valóban orvosolja a sérelmeket. A jogtalanul állami tulajdonba vett német házak ügyével azonban 1958 végétől a politikai hatalom többé nem foglalkozott. A továbbiakban kizárólag az érintettek egyéni stratégiái határozták meg, hogy egykori házaik visszavásárlására vagy új megszerzésére törekedtek-e.⁵⁷

Családegyesítés (1954–1958)

A Magyarország és NDK között 1950 júniusában megkötött egyezmény rögzítette a szétszakított családok egyesítésének elveit és a két fél eljárási módját. A magyar fél azonban bürokratikus eszközökkel – évekig megválaszolatlanul hagyott kérelmek, hiányzó formanyomtatványok, nem egyértelmű eljárási rend –, illetve az eljárásban érintett hivatalok tisztázatlan kompetenciái révén továbbra is akadályozta a családegyesítéseket.

A korábbi gyakorlatnak megfelelően az érintettek mind Magyarországon, mind az NDK-ban ostromolták kérelmeikkel az illetékesnek vélt hatóságokat. Az NDK-ban a berlini magyar nagykövetséghez beadott kérelmeket előbb helyben vizsgálták felül, majd továbbították Budapestre. Itt a külügyminisztérium koordinálta a különböző belügyi engedélyek megszerzését. Miután azonban a belügyminisztérium egyetlen fölterjesztett kérelmet sem tartott „méltánylást érdemlő kivételes eset”-nek, a külügyminisztérium 1954. január 5-én arra utasította Safrankó Emánuel berlini nagykövetet, hogy valamennyi beadott kérelmet utasítson el, újabbakat pedig ne fogadjon be. Továbbá arra kérte, hogy a fogadó országnak szóbeli jegyzékben jelezze a következőket: „Mivel az NDK-ból visszatérni szándékozók száma állandóan emelkedő irányzatot mutat, a magyar hatóságok viszont már csak közös érdekből sem tartják kívánatosnak az ott letelepült és meghonosodott családoknak és személyeknek a viszonyát és az NDK-hoz való

⁵⁵ Az MSZMP PB 1958. júl. 1-jei ülésjegyzőkönyve. MNL OL M-KS Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Szervei 1945–2004. Politikai Bizottság (Intéző Bizottság) jegyzőkönyvei 1956–1989. (a továbbiakban: 288.f. 5. cs. 85. ó. e.)

⁵⁶ Erre vonatkozóan bővebben lásd Tarlós János és Wild Frigyes levélváltását, 1958. máj. 26. – júl. 11.; Schuller Zoltán és Wild Frigyes levélváltását, 1958. okt. 24–30., valamint Kerti Nándor, Bernhardt András és Wild Frigyes levelezését, 1958. jún. 7. – dec. 1. MNL OL XXVIII-I-1 10. d és 36. d.

⁵⁷ Egy gannai család több generációjának elvesztéséhez való viszonyát, visszaszerzésére kialakított stratégiáját mutatja be *Vera Schleicher*: Ungarndeutsche Hausgeschichte als Heimatgeschichte. Die Hauslebensstrategie einer vertriebenen Familie. In: Hausgeschichten. Studien zur ungarndeutschen Kultur in Transdanubien. Hrsg. Tünde Radek – Anikó Szilágyi. Veszprém 2006. 187–206.

tartozandóságát lazítani, [...] magyar részről a visszatérések kérdésében egyöntetűen nemleges álláspontot foglalnak el. [...] erre való tekintettel az ottani hatóságok a hozzájuk forduló volt magyarországi lakosoknak ne helyezzenek kilátásba kiutazó okmányt- illetve engedélyt Magyarországra.”⁵⁸ Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a berlini nagykövetséget olyan személyek is megkeresték, akik az NSZK-ban éltek. Az ő esetükben tisztázni kellett a két német állam közötti jogsegélyeljárást is.

Az egyéni kérelmek rendkívül különböző élethelyzetekre és szenvedéstörténetekre világítanak rá, megmutatva a magyar hatóságok kaotikus eljárási módját és farizeus magatartását is. Különösen a munkaképtelen, ellátatlan öregek és gyerekek esetében volt érthetetlen a család egyesítés megtagadása.

Feigl Ferencné (Weisz Rozália) szigetbecsei lakos például 1954 áprilisában fordult a belügyminiszterhez az 1947-ben NDK-ba kitelepített hetvenéves beteg szülei hazatérését kérve. Szülei koruk és állapotuk miatt már nem tudtak munkát vállalni, ezért csekély összegű öregségi segélyből éltek. Az NDK-ban nem voltak rokonaik, ezért érzelmi és anyagi segítség nélkül tengették életüket. Lányuk, aki férjével együtt a Csepel Autógyárban dolgozott, hazatelepítésük után vállalta el-tartásukat. Vele egy időben szülei is kérelmet nyújtottak be a német hatóságokhoz, ahonnan 1954 őszén a kiutazási engedélyt megkapták. Lányuk azonban hiába várt a magyar belügyminiszteri engedélyre. Ezért 1955 folyamán több alkalommal is választ sürgetett.⁵⁹

A györkönyi özv. Schweigert Györgynét (Bösz Krisztina) 1948 februárjában egyedül telepítették ki a kelet-németországi Steinbrücken községbe. Mindkét lánya Magyarországon maradhatott. Édesanyjuk hazatérését 1954 őszén ők (is) kérelmezték, amit a helyi tanács támogatott. Beadványukban hangsúlyozták, hogy „lakással, fűtéssel, ruházattal és világítással ellátjuk, betegségében ápol-tatjuk, netáni elhalálása esetén pedig tisztességesen eltemetjük akként, hogy Magyarországon való tartózkodásának ideje alatt a magyar állam terhére nem fog esni”.⁶⁰ Bár az idős asszony a német hatóságok jóváhagyását megkapta, a magyar belügyminisztérium a kérelmezőket válaszra sem méltatta.

⁵⁸ Feljegyzés a kitelepítettek hazatérési kérelmeivel kapcsolatban. Bp., 1954. É. n. MNL OL Külügyminisztérium Német Demokratikus Köztársaság TÜK iratok (a továbbiakban: XIX-J-1-j-NDK) 16. d. tétel 025/7/2/1954. A német fél felé a döntést az alábbi semmitmondó érveléssel támasztották alá: „Tesszik ezt abból a megfontolásból kiindulva, hogy a szórványosan megadott visszatérési engedélyek híre, mind belföldön, mind az NDK-ban és egyéb külföldön gyorsan terjedne, s a kérelmek számának olyan mérvű növekedését vonhatná maga után, amit – különösen a jelen pillanatban – kerülni ajánlatos.” Uo.

⁵⁹ Feigl Ferencné levele Nagy Imre miniszterelnöknek. Szigetbecse, 1955. jan. 9. MNL OL XIX-J-1-j-NDK 16. d. t. 025/7/2/1954.

⁶⁰ Jilling Györgyné és Bösz Pálné levele a külügyminiszternek. Györköny, 1954. okt. 27. MNL OL XIX-J-1-j-NDK 16. d. t. 9324/Sch/1954.

Tremmel Renáta nagyszüleivel Magyarországon maradt, szülei Németországba kerültek. Kérelmeiket a magyar hatóságok egyszerűen válasz nélkül hagyták. Még az 1950-es évek közepén is lányuk „soron kívüli” kiengedéséért könyörögtek.⁶¹

Ströbl Ferenc és felesége kérelmére öt év elteltével kapta meg az elutasító választ. A férfit a Szovjetunióból 1949-ben Erfurtba szabadították. A férj a Komárom-Esztergom megyei Környebányán élő feleségéhez szeretett volna hazatérni. Kérését a német fél támogatta. A belügyminisztérium Külföldieket Ellenőrző Központi Országos Hatóság a kérelmet 1954 őszén indoklás nélkül elutasította és a külügyminisztériumot arra kérte, hogy a döntésről az érintettet tájékoztassa.

1955 végén mintegy 800–900 elintézetlen kérelem halmozódott föl a berlini magyar nagykövetségen. Safrankó Emánuel nagykövet maga is értetlenül állt a magyar hatóságok eljárásával szemben. 1956. február 13-án írott éles hangú följegyzésében a következőket teszi szóvá: „Elsősorban tarthatatlan állapot, hogy naponta 10–20 levelet kapunk ilyen ügyben és fel sem terjeszthetjük. Másodsorban vannak, akik évek óta írnak rendszeresen és elkeseredésükben kezdenek sértő hangot használni, mert nem tudják megérteni, miért kell külön élniük gyermeküktől, férjüktől, vagy feleségüktől. Harmadsorban az NDK-ból már üzemi pártalapszervek is írnak és választ kérnek tőlünk, hogy egyik vagy másik dolgozójuk ilyen ügyét miért nem oldjuk meg, amikor az NDK külügyminisztériuma hozzájárul és a maga részéről segíti is az ügyet. Negyedszer a lengyelek és románok gőzerővel megoldják a problémákat és mi csak áltatjuk az embereket.”⁶² Safrankó azt javasolta, hogy legalább a közvetlen családtagok (férj, feleség, szülők és gyermekeik) egyesülésére vonatkozó kérelmek felülvizsgálatát kezdjék meg. Mégpedig oly módon, hogy az egyedi kérelmeket külön-külön egyeztessék a német féllel, s ezt követően döntsenek arról, hogy melyik országban teszik lehetővé a családegyesítést. Bár kimondatlanul, de a magyar fél prioritásai között szerepelt a munkaerő megtartása, illetve az esetleges kárpótlási igények ab ovo elutasítása. Safrankó úgy vélte, hogy az érintettek a családegyesítés feltételeként lemondanának kártérítési igényükről, mint ahogyan a német fél is akceptálná, ha csak 45 év feletti személyek kiutazását tennék lehetővé.⁶³ A nagykövet javaslatát a külügyminisztérium vezetői is támogatták és az MDP állásfoglalását sürgették. Nyilvánvalóan ez utóbbtól azt remélték, hogy egyrészt egyértelműbbé teszi, hogy milyen keretek és elvek mentén kell eljárni, másrészt hivatkozási alapot nyújtott

⁶¹ Az Oktatásügyi Minisztérium levele a Külügyminisztériumnak. Bp., 1954. dec. 14. MNL OL XIX-J-1-j-NDK 13. i. t. 07810/1954.

⁶² Feljegyzés a szétszakított családok ügyének rendezésére német viszonylatban. Bp., 1956. febr. 13. MNL OL XIX-J-1-j-NDK 30. d. tétel 00689/1950.

⁶³ Uo.

volna az egyes ügyek intézése során a belügyminisztérium illetékes hivatalaival való huzakodásban.

Az ígéretek ellenére semmi nem történt. A forradalmat követő hónapokban az érintettek tömegesen fordultak a Német Szövetséghez is. Wild Frigyes kezdeményezésére jött létre az a megbeszélés, amelyet 1957. március 12-én a belügy-, külügy- és művelődési minisztérium munkatársai részvételével tartottak meg. Wild konkrét példák tucatjait ismertetve exponálta a problémát, s azt hangsúlyozta: „amíg valaki távollévő legközelebbi hozzátartozó után kesereg, a sóvárgott vizionlátás reménye nélkül, azt nem érdekelhetik a kulturális kérdések, [...] mikor ma is német anyanyelve következményeit nyögi. [...] amíg a fenti problémák megoldatlanok, a német nemzetiségűek abban az abnormális állapotban élnek, hogy nem érzik magukat teljes jogú állampolgároknak és tele vannak jogfosztottságról és kiközösítésről szóló panaszokkal”.⁶⁴

Wild a megbeszélésen mindenképp a legfelsőbb állami- és pártszervezeteknek a probléma megoldására vonatkozó állásfoglalását sürgette. Hangsúlyozta, hogy a halogatás már eddig is fölmérhetetlen családi tragédiákat okozott. A maga részéről a következőket javasolta: azok a személyek, akik a 45. évüket már betöltötték és rendelkeznek elővízummal, soron kívül kivándorolhassanak. Azok, akik fiatalabbak, de olyan szétszakitottságban (házastársak, szülők és kiskorú gyerekek) élnek, amelynek megszüntetése méltányos, kivándorló útlevelet kaphassanak. Azok, akik a kitelepítés óta még nem látogathatták meg – különösképpen az orvosilag igazolhatóan beteg – hozzátartozóikat, kapjanak soron kívül látogatási útlevelet.⁶⁵

Nagy százados, a belügyminisztérium munkatársa azzal hátrította el a fölvetéseket, hogy nincs felhatalmazása hivatalos álláspont megfogalmazására. Csak arra tett ígéretet, hogy javasolni fogja egy kormányhatározat kidolgozását.⁶⁶ Bár újabb fél év elteltével megszületett a 3419/1957. számú kormányhatározat a magyarországi németek családegyesítéséről,⁶⁷ abban csak azt rögzítették, hogy kezdődjenek tárgyalások az NDK és Magyarország között, amelynek elveit a külügy- és belügyminisztérium dolgozza ki.

⁶⁴ Wild Frigyes feljegyzése. Bp., 1957. márc. 9. MNL OL XXVIII-I-1. 10. d.

⁶⁵ Uo. Kállai Gyula a Forradalmi-Munkás-Paraszt kormány ülésére készített előterjesztésében is érintette a problémát: „Igen komoly probléma még a németeknél, hogy sok családból legközelebbi családtagokat (szülő, nagyszülő, gyermek) kitelepítettek. Az ilyen itt maradt családtagok kivándorlását a jövőben általában engedélyezni kell, ha különleges szempontok nem szólnak ellene. Kivételesen indokolt esetben az NDK-ból való repatriálást is meg lehetne engedni.” Előterjesztés a Magyarországon élő nemzetiségek néhány problémájáról. Bp., 1957. jún. 10. MNL OL XXVII-I-1 10. d.

⁶⁶ Feljegyzés a szétszakított családok összetelepítéséről. Bp., 1957. ápr. 11. MNL OL XIX-J-j-NSZK 77. t. sz. n. 1957.

⁶⁷ Nem tették közzé.

Az Ustor Endre külügyminisztériumi osztályvezető által vezetett delegáció – amelynek Wild Frigyes is tagja volt –, csak 1958 tavaszán kezdett tárgyalásokat a német féllel. „Ésszerűnek látszanék a tárgyalások eredményeként olyan egyezményt létrehozni, amely meghatározná az áttelepülés lehetőségeinek alapelveit, azonban nagyobb méretű át- és visszaköltözés megakadályozása, illetve annak hosszabb időszakra való arányos elosztása érdekében a tényleges átköltözéshez szükséges útlevelek és beutazási engedélyek kiadása továbbra is az illetékes hazai hatóságok diszkrecionális hatáskörében maradna”⁶⁸ – fogalmaztak. Azaz a magyar fél egyrészt továbbra sem tett érdemi javaslatot a probléma megoldására, másrészt minden tekintetben szabad kezet akart biztosítani magának.

A fentiek ismeretében nem meglepő, hogy a több mint egy évig tartó tárgyalásokon nem született megállapodás. A magyar hatóságok a szétszakított családok tagjainak kérelmeit a korábbi módon és ütemben bírálták el, az elutasító döntéseket nem indokolták. A Szövetség vezetőinek igyekezetük ellenére ebben a kérdésben is csupán statisztaszerep jutott.

Összefoglalás

A magyar kormány a többi nemzetiséghez viszonyítva egy évtizedes késéssel biztosította a német közösség számára legalapvetőbb intézményi struktúrája kialakítását. Az 1950-es évek elejétől korlátozott módon, s jobbára csak az alsófokú oktatási intézményekben, de megszervezték a német anyanyelvű oktatást. 1954-ben kiadták a *Freies Leben*, majd megalakulhatott a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetsége.

A politikai hatalom a szövetségek vezetőitől azonban nem a közösség identitásának megőrzését, s végképp nem annak erősítését, hanem az asszimilációs folyamat végigkísérését várta. Ezt támasztja alá, hogy némi autonómiával csupán a tánccsoportok, zenekarok szervezése-támogatása kapcsán rendelkeztek. Bár kétségtelen, hogy egy-egy művészeti csoport működése a helyi közösség identitásának fontos eleme volt, a nekik szánt tényleges szerepüket tükrözi, hogy föllépéseikre jórészt politikai nagygyűlések kísérő rendezvényeként került sor. Formálisan a nemzetiségi lapokat a szövetségek adták ki, de tartalmukat illetően nem rendelkeztek mozgásterrel. Minden olyan cikk, amely a közösség problémájával

⁶⁸ A magyarországi német lakosság kitelepítése következtében külön élő családtagok összeköltözése. Bp., 1958. MNL OL XIX-J-j-NSZK 77. t. sz. n. 1957. Wild ezekben a napokban a közösség helyzetéről a pártvezetésnek írt összefoglalójában is kiemelte, hogy igen „nagy probléma a szétszakított családok kérdése. Ezzel állandóan zaklatják a Szövetséget. Sokan szeretnének kimenni az NDK-ba vagy a Szövetségi Köztársaságba, viszont vannak esetek, amikor onnan akarnak hazatelepülni”. Wild Frigyes följegyzése a németiség helyzetéről. Bp., 1958. ápr. 30. MNL OL XXVII-1-1 10. d.

foglalkozott, nacionalizmusnak minősítettett, s a főtitkárnak mint felelős kiadónak, illetve a szerkesztőségnek a megrovásával járt. A szövetségek a nemzeti önazonosság megőrzése szempontjából oly fontos anyanyelvi oktatás kapcsán sem rendelkeztek jogosítványokkal. E területen is szélmalomharcot vívtak hol a minisztérium vezetőivel, hol az alapvetően ellenérdekelt helyi tanácsi- és pártapparátussal. Sokszor az egyes területeket felügyelő miniszteriális, illetve pártszervezetek egymásnak is ellentmondó utasításait kellett (volna) végrehajtaniuk, miközben saját kezdeményezéseik elakadtak a hivatali útvesztőben.

A szövetségek vezetőinek mindenekelőtt az őket kiválasztó/kinevező politikai hatalom elvárásainak kellett megfelelniük, de nem tehették meg, hogy közösségeik problémáit ne vegyék figyelembe, hiszen saját személyük valamilyen mértékű elfogadtatásához elemi érdekük fűződött. E többes présben tehát a szűk mozgáster kihasználására, a határok tágítására törekedtek.

Az egyes nemzetiségi szövetségek tevékenysége az 1970-es évek közepéig alapvetően a közösség kulturális életének szervezésére, támogatására szorítkozott. A német nemzetiség esetében emellett nagy súllyal estek latba a kollektív büntetésből adódó hátrányok mérséklésének és a családegyesítéseknek a kérdései.

BETWEEN COMMUNAL CLAIMS AND POLITICAL REQUIREMENTS

The Activity of the German Association of Hungary (1955–1970)

by Ágnes Tóth

SUMMARY

After World War II, the establishment of totalitarian political authority gradually led to the decay of social life among the national minorities that had flourished in the prewar decades. The national minority associations which were established upon the initiative of the state from the early 1950s onwards could only partially assume their traditional role of harmonizing the diverse requirements and interests within their respective communities and transmitting them to the state authorities. The present paper explores the activities that the German Association undertook in order to secure the equality of cultural and citizen rights in the one-and-a-half decades after its establishment, examining the ways in which the community itself and its leaders were able to use the narrow room to manoeuvre available to them.